

O‘SMIRLARDA DEVIANT XULQ-ATVORNING IJTIMOYIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Qarshiboyeva Gulnoza Abduqodirovna, psixol.fan.fal.dok.

*Valieva Charos Vali qizi, magistr
Jizzax davlat pedagogika universiteti*

Аннотация: Maqolada o‘smirlarda deviant xulq-atvorning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari haqida so‘z yuritilib, deviant xulq-atvorning o‘ziga xos turlarini ajratish shartli bo‘lib, voyaga etmagan yoshlarning ma‘lum bir guruhdagi yoki ma‘lum bir davrdagi xatti-harakatlaridagi eng keng tarqalgan og‘ishlarni batafsil o‘rganish maqsadida, shuningdek, og‘ishlarning turli ko‘rinishlarini tasniflash.

Калит so‘zlar: Voyaga yetmaganlar, jinoyatchilik, o‘smir shaxsi, foydali ehtiyoj, qiziqishlar, o‘quv-tarbiyaviy tadbirlar, mashg‘ulotlar, voyaga etmaganlar, jinoyatchik, dastlabki profilaktika.

Аннотация: В статье говорится о социально-психологических особенностях девиантного поведения у подростков, необходимо выделить конкретные виды девиантного поведения, а поведение несовершеннолетних в определенной группе или в определенный период – для того, чтобы детально изучить наиболее частые отклонения в своих действиях, а также классифицировать различные проявления отклонений.

Ключевые слова: несовершеннолетние, преступность, личность подростка, полезные потребности, интересы, воспитательная деятельность, обучение, несовершеннолетние, преступник, первичная профилактика.

Annotation: The article refers to the socio-psychological features of deviant behavior in adolescents, it is necessary to highlight specific types of deviant behavior, and the behavior of minors in a certain group or in a certain period - in order to study in detail the most frequent deviations in their actions, as well as classify various manifestations of deviations.

Key words: minors, crime, personality of a teenager, useful needs, interests, educational activities, education, minors, criminal, primary prevention.

Deviant (deviant) xulq-atvor muammosi, ilmiy bilimlarning turli sohalarida ko‘plab empirik va nazariy tadqiqotlarga qaramay, eng murakkab, noaniq va ayni paytda dolzarb toifaga kiradi. Uning dolzarbligi shundaki, har yili xulq-atvori buzilgan bolalar sonining ko‘payishi tendentsiyasi mavjud. Bundan tashqari, boshlang‘ich maktab yoshidagi deviant xulq-atvor muammosi bugungi kunda ham etarli darajada o‘rganilmagan. Deviant xulq-atvor o‘ziga xos konstruksiya sifatida ko‘p yillar davomida turli ilmiy yo‘nalishlar va maktablar tomonidan o‘rganilgan. Ushbu kontseptsiyani talqin qilishda nazariyalar, tamoyillar, yondashuvlar xilma-xilligi juda keng. Keling, ulardan ba‘zilarini ko‘rib chiqaylik.

Deviant xulq-atvorning o'ziga xos turlarini ajratish shartli bo'lib, voyaga etmagan yoshlarning ma'lum bir guruhdagi yoki ma'lum bir davrdagi xatti-harakatlaridagi eng keng tarqalgan og'ishlarni batafsil o'rganish maqsadida, shuningdek, og'ishlarning turli ko'rinishlarini tasniflash, haqiqiy hayot sharoitida deviant xulq-atvor ko'p xususiyatga ega, ya'ni o'smirning xulq-atvorida har xil turdagi og'ishlar u yoki bu turdagi ustuvor jiddiylik bilan birlashtirilgan va bu zo'ravonlik juda dinamik bo'lishi va ko'plab omillarga bog'liq bo'lishi mumkin.

Insoniyat jamiyatining rivojlanishi bilan bolalarning deviant hatti-harakatlari sotsiologlar, o'qituvchilar, psixologlar, huquqni muhofaza qilish organlari xodimlarining diqqat markazida bo'ldi. Deviant xulq-atvor, uning shakllanishi va oldini olish muammolari bilan M. Kovalev, V.N. Kudryavtsev, S.A. Kozlova va dunyoning boshqa mashhur olimlari. Psixologik va pedagogik adabiyotlarda deviant xulq-atvor mavzusi nazariy tadqiqotlar, nashrlar, uning paydo bo'lish sabablari, namoyon bo'lish shakllari haqidagi bilimlarni tizimlashtirishga bag'ishlangan (R. Baron, D.A. Berkovtits, A. Bandurov va boshqalar).

O'smir shaxsining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari shunday o'ziga xos imkoniyatlarga egaki, u ba'zan shaxsning sog'lom munosabatlari va sog'lom turmush tarzini belgilasa, ba'zan esa nosog'lom xulq-atvorning kelib chiqishi uchun imkoniyat yaratadi. Ushbu xususiyatlar o'smirlarda g'ayriqonuniy xulq-atvor kelib chiqishining oldini olishga qaratilgan psixologik-pedagogik jihatdan ta'sirchan tadbirlarni ishlab chiqish zaruriyatini ko'rsatadi. Bu esa profilaktik tadbirlarni o'smirning individual-psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda olib borishini taqazo qiladi.

Voyaga yetmaganlar o'rtasida jinoyatchilikning oldini olish tadbirlari samaradorligi va ularning ta'sirchanligi, eng avvalo, o'smir shaxsidagi ijobiy fazilatlar, ijtimoiy foydali ehtiyoj va qiziqishlarning shakllanganligiga bog'liq bo'ladi. Shu ma'noda o'quv-tarbiyaviy tadbirlar va mashg'ulotlarvoyaga etmaganlar jinoyatchiligini oldini olishning dastlabki profilaktik asi sifatida xizmat qilishi kerak.

Tadqiqotlardan ma'lum bo'lishicha, psixologlar va [pedagoglar tomonidan](#) moslashmagan xulqning oldini olishga qaratilgan bir qator tavsiyalar, maslahatlar ishlab chiqilgan. Tadqiqotchi E.A.Gorshkova tarbiyasi qiyin o'smirlarning sinf jamoasi bilan bo'ladigan munosabatlarini sog'lomlashtirish voyaga yetmaganlar o'rtasida jinoyatchilik xulqining oldini olishda muhim omil sifatida o'rin tutadi, deb ta'kidlaydi va quyidagi psixologik-pedagogik tavsiyalarni o'rta tashlaydi:

1. Tarbiyasi qiyin o'smirlarning sinf jamoasidagi o'rnini va uning sinfdoshlar, atrofdagilar bilan bo'lgan munosabatlarini sog'lomlashtirish.

2. Tarbiyasi qiyin o`smirlarning shaxs xususiyatlarini har tomonlama o`rganish va tarbiyaviy tadbirlarni amalga oshirishda ijobiy shaxs sifatlarini shakllantirishga erishish.

3. Tarbiyasi qiyin o`smirlaringsinf va maktab jamoasidan izolyatsiyalanishi (ajralib qolishlik) ning oldini olish tadbirlarini o`z vaqtida amalga oshirish.

4. Tarbiyasi qiyin o`smirlarni qiziqish va qobiliyatlaridan kelib chiqib sinfda va sinfdan tashqarida o`tkaziladigan tadbirlarga jalb qilish.

5. Sinf jamoasi a`zolarida sog`lom psixologik munosabat hissini shakllantirish.

6. Sinf va maktab jamoasida tarbiyasi qiyin o`smirlarga nisbatan ijobiy va faol munosabat ruhini yuzaga keltirish.

7. Tarbiyasi qiyin bolalar va o`smirlarning ustun shaxs xislatlari, jismoniy barkamolligidan kelib chiqib, ulardan oqilona foydalanishni yo`lga qo`yish, ya`ni sinfdan tashqari ishlarda ularga sardorlik, boshqaruvchilik ishlarini topshirish mumkin.

Bu orqali o`smirda o`z-o`ziga nisbatan bo`lgan ishonchini orttirish, ijtimoiy voqea-hodisalarga nisbatan bo`lgan munosabatini o`zgartirishga erishish mumkin. Bulardan ko`rinadiki, shaxs xulqidagi ogishni tuzatishga harakat qilishda, eng avvalo, osmir shaxsiga, uning ijtimoiy muhitga nisbatan moslashishiga hamda o`smirning motivatsion ehtiyojlar sohasini o`zgartirishga, nosog`lom [turmush](#) tarzi va tarbiya muhitini sog`lomlashtirishga e`tibor qaratish maqsadga muvofiqdir.

Bunda o`smirlardagi mavjud bo`lgan ijobiy sifat va xususiyatlariga tayangan holda ularda har tomonlama qiziqishni, birinchi navbatda, o`qishga, mehnatga, ijtimoiy foydali faoliyatga nisbatan bo`lgan qiziqishlarni rivojlantirish zarur bo`ladi.

Xulq og`ishiga ega bo`lgan bolalar va o`smirlar o`rtasida olib boriladigan tarbiyaviy tadbirlarning samaradorligi ularda faol hayotiy pozitsiyani shakllantirish, o`quvchi va o`qituvchi o`rtasida o`zaro yaqinlik va sog`lom munosabatni o`rnatishga bog`liqdir. Shuning uchun o`qituvchining tarbiyasi og`ir o`smirga nisbatan berayotgan e`tiborini, ularni o`zlariga yaqin olayotganligini va yordam bermoqchi bo`layotganligini o`smir har doim his qilib turishi muhim hisoblanadi. Bu o`smir xulqini sog`lomlashtirishga qo`yilgan ilk qadam bo`lib hisoblanadi.

O`smirdagi moslashmagan xulqni tuzatishning keying sharti o`smir psixikasidagi o`zgarishni o`z vaqtida aniqlash va tibbiy, psixologik-pedagogik yordam ko`rsatish hisoblanadi. Bunda amaliyotchi psixologning xizmati katta bo`lishi lozim.

Shu o`rinda ta`kidlash joizki, uchastka militsiya xizmati tayanch punktlari qoshidagi profilaktika nozirlari zimmasiga voyaga etmaganlar bilan ishlash xizmatini

yuklash yoki bo`lmasa voyaga etmaganlar bilan ishlash profilaktika nozirlari xizmatini har bir mahallada alohida joriy qilish maqsadga muvofiqdir.

O`smirlarda xulq og`ishi va jinoyatchilik xulqining oldini olishga qaratilgan o`quv-tarbiyaviy tadbirlar o`smirlarning oilaviy muhiti, tarbiyalanganlik darajasi va hart-sharoitlarini hisobga olgan holda amalga oshirilishi lozim. Chunki, oila muhitini bilishlik o`smir shaxsi haqida, uning tarbiyalanganlik darajasi va turmush tarsi, ijobiy va salbiy fazilatlarini haqida ma`lumotlarni beradi.

Bu orqali xulq og`ishi va jinoyatchilik xulqining oldini olish ishlariga o`smir o`ilasi a`zolarini ham jalb qilish mumkin bo`ladi. Oila, mahalla, maktab ta`sirlarining o`zaro hamohangligi ko`zlangan natijalarni qo`lga kiritishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulq og`ishiga ega bo`lgan bolalarga profilaktik ta`sir ko`rsatishda o`smirning shaxs sifatida shakllanishi jarayonini, uning o`ziga xos xususiyatlarini, xarakter xislatlari va psixologiyasini hisobga olgan holda ish tutish yaxshi natija berishini unutmaslik lozim.

Maktab o`quvchilari bilan deviant xatti-harakatlarning oldini olish bo'yicha tuzatish ishlari o'ziga xos xususiyatlarga ega. Eng boshidan, parallel ravishda, oila bilan ishlashni boshlash kerak. Tashxidan keyin [oilaviy munosabatlar](#) va ularning disharmoniyasi darajasidan keyin ham individual, ham guruhli psixo-korreksiya ishlari olib borilishi kerak. Ammo asosiy e'tibor bola bilan individual ishlashga qaratilishi kerak. "O'zini yaxshi tutish" kerakligi haqidagi umumiy suhbatlar mutlaqo samarasiz bo'lib chiqadi. Tuzatish ishlarida alohida o'rin berilishi kerak *manfaatlar doirasini shakllantirish* talaba ham uning xarakteri va qobiliyatining xususiyatlariga asoslanadi.

Maksimalga intilish kerak *bo'sh vaqtni qisqartirish* maktab o'quvchilari shaxsni shakllantirishning ijobiy faoliyati bilan shug'ullanish orqali: o'qish, o'z-o'zini tarbiyalash, musiqa, sport va boshqalar.

Eng avvalo, qattiq sharoit va muayyan tartib-qoidani yaratuvchi faoliyat tizimini tashkil etish, doimiy monitoring olib borish zarur. Agressiv maktab o'quvchilarini ijtimoiy tan olingan turli xil faoliyat turlariga - mehnat, sport, badiiy, tashkiliy va boshqalarga izchillik bilan, bosqichma-bosqich joriy etishni hisobga olgan holda, jamoatchilik bahosi, uzluksizligi va ushbu faoliyatni aniq qurish tamoyillariga rioya qilish muhimdir.

Bolalarni o'rganish usullari:

1) *Kuzatish usuli* uzoq, tizimli, ko'p qirrali va ob'ektiv bo'lishi kerak.

2) *Bolalar ijodiyoti mahsulotlarini o'rganish*- u nima qiladi, qanday tashxis qo'yilgan [individual xususiyatlar](#) bola, uning moyilligi, qiziqishlari, mehnatga munosabati, o'z vazifalariga munosabati, rivojlanish darajasi, mehnatsevarligi, mehnatsevarligi, faoliyat motivi.

3) *Suhbat usuli*. U bolaning ichki yashirin dunyosiga kirib borishi kerak. Ushbu usul xatti-harakatlarning sabablarini aniqlashga, bolaning his-tuyg'ularini, niyatlarini aniqlashga yordam beradi.

Tuzatish yordamiga muhtoj bo'lgan har bir talaba uchun individual dastur tuziladi va agar bunday bolalar bir nechta bo'lsa, unda individual tuzatish bilan umumiy dastur tuziladi.

Xususiyatlari va sifatlarining bir xilligi asosida bolalar birlashtirilgan eng tipik guruhlar quyidagilardir: faollik - passiv bolalar uchun, halollik - bo'rttirishga moyil, yolg'onchi, ish qobiliyati - dangasa va harakatsiz bolalar uchun, mustaqillik - qaramlik uchun. , tushkunlikka tushgan, tashqariga chiqqanlar, o'zini tuta bilish - o'zini tuta olmaslik, asabiylashish, onglilik - shoshilinch xatti-harakatlar qiladigan bolalar uchun, ochiqlik - yopiq va yashirinlik uchun, kamtarlik - bema'ni, takabburlik uchun. Chuqur tuzatish uchun bolalarning mikroguruhleri yaratiladi yoki individual ish olib boriladi.

Adabiyotlar ro`yxati

1. N.G`Komilova. Xulqi og`ishgan yoshlar psixologiyasi. O`quv qo`llanma. Toshkent 2013.
2. Yadgarova G.T., Avlayev O.U. Tarbiyasi qiyin, qaltis guruhga mansub bolalar bilan ishlash (Uslubiy qo`llanma) T.: 2007 y.
3. Hakimova I.M. Deviant xulq-atvor psixologiyasi. O`quv qo`llanma. Toshkent 2007.
4. Каршибаева Г.А. Характеристики мотивационных потребностей подростков с суицидальным поведением //EurasianUnionScientists. – 2020. – Т. 1. – №. 10 (79). – С. 48-49.
5. Каршибаева Г. А., Юлдашева Г. Б. Конфликт как одно из значимых явлений психической жизни человека //Новости образования: исследование в XXI веке. – 2022. – Т. 1. – №. 4. – С. 459-464.
6. Қаршибоева Г.А. Ўсмирларнинг хулқ-атворидаги ўзгаришнинг ижтимоий психологик жихатлари //Журнал Педагогика и психологии в современном образовании. – 2022. – Т. 2. – №. 4.
7. Қаршибоева Г.А. Ўқувчиларда касбий установкакаларнинг шаклланишининг психологик жихатлари //Журнал Педагогика и психологии в современном образовании. – 2022. – Т. 2. – №. 4.
8. Каршибоева Г. А. Эмоциональные аспекты при суицидальной поведении подростка //EDITOR COORDINATOR. – 2021. – С. 304.
9. Каршибаева Г. А. Факторы и причины суицида //Scientific Impulse. – 2022. – Т. 1. – №. 2. – С. 651-656.
10. Каршибоева Г. А. Психопрофилактические меры по предупреждению суицидного поведения у подростков: Каршибоева Гульноза Абдукодировна, Джизакский государственный педагогический институт-старший преподаватель //Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал. – 2021. – №. 2-Махсус сон. – С. 298-305.
11. Каршибоева Г. А. Характеристики мотивационных потребностей подростков с суицидальным поведением//Евразийский Союз Ученых. – 2020. – №. 10-1 (79). – С. 48-49.

12. Каршибаева Г. А. Аспекты социально психологического исследования суицидального поведения подростков //Мир образования-образование в мире. – 2021. – №. 1. – С. 50-56.
13. Abduqodirovna G. Q., Burxonovich A. S., O'skanov son Abdurashid M. Negative Socio-Psychological Factors Influencing the Personality of a Teenager //International Journal of Discoveries and Innovations in Applied Sciences. – 2021. – Т. 1. – №. 7. – С. 54-59.
14. Каршибоева Г.А.. Диагностика суицидального поведения у подростков //Вестник интегративной психологии. – 2021. – №. 22. – С. 84-89.
15. Каршибаева Г. А. Причины суицида и факторы риска //Психология интегральной индивидуальности в информационном обществе. – 2021. – С. 90-96.
16. Karshibayeva, G Diagnosis of suicidal behavior in adolescents. International Journal for Innovative Engineering and Management Research. A Peer Reviewed Open Access International Journal.// Vol 10 Issue03, March 2021 501-505 p.
17. Karshibayeva, G. The importance of motivation to avoid failure in achieving the success of young football players. PSYCHOLOGY AND EDUCATION (2021) 58(2)
18. Karshibayeva, G. Innovations in Applied Sciences | SSN 2792-3983 (online), Published under Volume: 1 Issue: 7 in December-2021
19. Karshibayeva, G. Negative Socio-Psychological Factors Influencing the Personality of a Teenager. International Journal of Discoveries and Innovations in Applied Sciences | SSN 2792-3983 (online), Published under Volume: 1 Issue: 7 in December-2021
20. Каршибаева Г.А., Валиева Ч. Международный научно-образовательный электронный журнал «Образование и наука в XXI веке». Выпуск №25 (том 4) (апрель, 2022). Дата выхода в свет: 30.04.2022.
21. Каршибаева Г. А. Ўсмирларда суицидал хулқнинг олдини олишда амалга оширила-диган психопрофилактик чора-тадбирлари. “Таълим ва инновацион тадқиқотлар” илмий услубий журнал, 2021 йил, махсус сон. 298-305 ст.
22. Каршибаева Г. А., Ибайдуллаева У.Р. Оила психологияси. Ўқув қўлланма. “Баёз” нашриёти. Тошкент – 2022 й.
23. Каршибаева Г. А., Абдуасулов Р.А. Психологик маслаҳат. Ўқув қўлланма. “Баёз” нашриёти. Тошкент – 2022 й.
24. Каршибаева Г. А. Ўсмирларда суицидал хулқни пайдо бўлишида ижтимоий функциялар бузилишининг психологик ҳолатлари. Psixologiya ilmiy jurnali/ Вухоро. №4, 2020. 101-104 бб.